

LECH DZIKIEWICZ

ODPOWIEDZIALNOŚĆ WSPÓLNA A SZKODY Z NIEDOBORÓW*

W 1959 r. wprowadzono w Polsce wspólną odpowiedzialność majątkową pracowników. Instytucja ta¹ posiada nie tylko oblicze prawne, ale także ekonomiczno-społeczne: służy rewindykacji szkód i spełnia funkcję prewencyjną.

Wydaje się rzeczą użyteczną podjęcie tu próby badania: czynników mających znaczenie dla zmniejszenia strat w handlu spowodowanych niedoborami, skutków wprowadzenia instytucji wspólnej odpowiedzialności, dynamiki rozwoju odpowiedzialności wspólnej w latach 1960—1964, kształtowania się rozmiarów tych szkód w latach 1953—1964.

CZYNNIKI WPLYWAJĄCE NA ZMNIJSZENIE STRAT POWODOWANYCH NIEDOBORAMI

Istnieją różne źródła zmniejszania się strat powodowanych niedoborami i wzrostu lub spadku rozmiarów windykacji dobrowolnej niedoborów w handlu. Wchodzą tu w rachubę czynniki:

1. ekonomiczno-socjologiczny,
2. wynikający z ustawodawstwa karnego,
3. wynikający z wpływu ogólnej funkcji odpowiedzialności cywilnej,
4. wynikający z wpływu odpowiedzialności wspólnej.

Czynnik ekonomiczno-socjologiczny. Mamy tu na myśli zespół czynników doskonalących metody zwalczania szkód i nad-

* Autor zastanawia się przede wszystkim nad stroną ekonomiczną zjawiska szkód spowodowanych niedoborami. Stronę prawną tego zjawiska przedstawił w artykule *Konstrukcja prawna szkody w mieniu powierzonym pracownikom*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 1964, nr 2, a aspekt socjologiczny w artykule *Wpływ wspólnej odpowiedzialności na postawę pracowników handlu* opublikował w zbiorze *Pracownicy handlu*, Konferencja naukowa, Zakopane — Wrzesień 1984, t. I. Warszawa 1964.

¹ Ustawa z dnia 17 VI 1959 r. o współodpowiedzialności majątkowej pracowników za niedobory w przedsiębiorstwach obrotu towarowego (Dz. U. nr 36, poz. 223).

użyć. Nie ma zapewne ścisłych mierników pozwalających na ustalenie siły oddziaływania usprawnień organizacji pracy, organów nadzoru wewnątrz przedsiębiorstwa, czy organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, tak jak trudno mierzyć jakimś kryterium rolę pogłębiania się w społeczeństwie klimatu moralnego potępienia nadużyć. Ekonomista będzie kładł tu nacisk na znaczenie bodźców zainteresowania materialnego pracownika obok środków organizacji formalnej. W sferze zatem płacowo-organizacyjnej znajdujemy czynnik mogący wzmocnić dbałość pracownika o zmniejszenie szkód i nadużyć. Socjolog zwróci uwagę na względność oddziaływania bodźców ekonomicznych, jeśli brak umiejętnego postępowania z pracownikami i dbałości o strukturę zespołu pracowniczego.

Jeśli chodzi o specyfikę handlu, to polega ona na tym, że odbywa się w nim wytwarzanie, a następnie świadczenie usług².

Na syntetyczne określenie „usługa handlowa” składa się oczywiście wiele rodzajów działalności. Jednym z nich jest ochrona konsumenta przed nadużyciami na jego szkodę³. Taka usługa wysuwa potrzebę świadomego kształtowania pozytywnych postaw pracowników handlu wobec nabywców, a także — jak powie socjolog — tworzenia dogodnych warunków „aktywizacji” tych postaw w codziennej działalności aparatu handlowego. Na tym tle rodzą się poszukiwania dróg integracji pracownika handlu z interesami konsumenta, jako środka polityki ekonomicznej, w tym także polityki obniżania szkód w handlu. W skład operatywnej polityki ekonomicznej wchodzi takie czynniki, jak:

1. plan w jego funkcji przeciwdziałającej zachwianiu równowagi rynkowej,
2. przepisy regulujące działalność handlu, które powinny sprzyjać sytuacji konsumenta, a przeciwdziałać nadużyciom,
3. demokratyczny styl zarządzania integrujący pracowników wokół zadań stawianych przed handlem⁴.

Dotychczas jednak system i poziom płac w handlu spotyka się ogólnie z krytyką, a właściwa ocena roli czynnika socjologicznego znajduje się dopiero w zarysach.

Pewien wpływ na zmiany w wielkości niedoborów zawinionych powinno wywierać zwiększanie od 1961 r. limitu na ubytki. Wprawdzie wskaźnik niedoborów zależny jest od granicy pomiędzy ubytkiem naturalnym a niedoborem, jednak do wpływu wynikającego z podnoszenia limitów na ubytki nie należy przywiązywać znaczenia. Z analizy

² E. Wiszniewski, *Handel i konsument*, w: *Pracownicy handlu*, op. cit.

³ Ibidem.

⁴ A. Wakar, *Pracownicy handlu a konsumenci*, w: *Pracownicy handlu*, op. cit.; tamże J. Marecki, *Pracownicy a statut handlu*.

zmian w strukturze niedoborów zobaczymy, że właśnie niedobory drobne wzrastają ilościowo i wartościowo, a więc te, na zmniejszenie których wpływają omawiane zmiany w limitach na ubytki.

W każdym razie postępy w jednej i w drugiej dziedzinie nie są tego rodzaju, aby czynnikowi ekonomiczno-socjologicznemu można było przypisać wpływ na zmniejszenie niedoborów w latach 1959—1964. Fakt niedostatecznego dotychczas wykorzystania tego czynnika nie pomniejsza bynajmniej jego znaczenia.

Czynnik ustawodawstwa karnego. Faktyczne zagrożenie sankcjami karnymi jest w handlu wyraźnie wyższe aniżeli w pozostałych działach gospodarki narodowej. Na wielkość szkód w gospodarce narodowej, a więc także w handlu wpływa, jako czynnik „zewnątrzny”, polityka karna państwa. Ona kształtuje także opinię społeczną. Polityka ta w pewnych okresach kładzie większy nacisk na funkcję bezpośredniej dolegliwości ekonomicznej, w innych zaś przywiązuje większą wagę do długofalowej działalności profilaktycznej.

Działalność represyjna, stwarzając duże ryzyko dla potencjalnego przestępcy, powoduje nieopłacalność przestępstwa i spełnia tym samym zadanie prewencyjne. Zaostrzenie polityki represyjno-karnej w latach 1959—1962⁵ wywarło niewątpliwie wpływ na redukcję niedoborów i mank. Sądy kładą obecnie coraz większy nacisk na karę grzywny i przepadek mienia, także obligatoryjny areszt tymczasowy w razie nie

Tabela 1

Kary grzywny ogółem, wymierzone przez sądy w latach 1957—1963

Rok	Łączna suma w mln zł	% przy 1957=100	Liczba ukaranych	% przy 1957=100
1957	20	100	28 935	100
1958	56	230	41 854	145
1959	77	385	90 903	315
1960	133	665	141 370	490
1961	204	1020	169 031	584
1962	284	1420	164 282	568
1963	333	1665	143 780	498

⁵ Jak postanowienia ustawy z dnia 21 I 1958 r. o wzmożeniu ochrony mienia społecznego przed szkodami wynikającymi z przestępstwa (Dz. U. nr 4, poz. 11) i ustawy z dnia 18 III 1959 r. o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz. U. nr 36, poz. 228). Także do obu ustaw obwieszczenie Pierwszego prezesa Sądu Najwyższego z dnia 16 VI 1962 r. — wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w sprawie prawidłowego ich stosowania (M. P. nr 54, poz. 261).

pokrycia szkody⁶. Ściągalność orzeczonych grzywien w liczbach względnych (wskaźnik: wysokość uiszczenia do wysokości orzeczonej grzywny) zmalała⁷, wynosiła bowiem w 1959 r. — 59,4%, w 1960 r. — 56,6%, w 1961 r. — 62,7%, w 1962 r. — 59,4%, w 1963 r. — 57,7%. Jest to jednak spowodowane ogromnym podwyższeniem grzywien; i tak spadek ściągalności trzeba uznać za nikły, skoro suma grzywien wzrosła 166 razy. Nie tylko znacznie zaostrzono sankcje karne, ale także uproszczony został tryb egzekucji: na podstawie ustawy z 1961 r. stosuje się coraz szerzej zabezpieczenie grożącej grzywny w mieniu podejrzanego⁸.

Wszystko to działa odstrasza­jąco, a więc ma równoczesne działanie profilaktyczne. W rezultacie, porównanie z lat 1960—1963 wykazuje wyraźny spadek wpływu spraw do sądów we wszystkich instancjach, zwłaszcza jeśli uwzględnić wzrost zatrudnienia⁹.

Wpływu polityki represyjnej na zmniejszenie się niedoborów nie należy jednak przeceniać. Ogranicza się on wyłącznie do niedoborów wynikłych z przestępstwa (mank), a te stanowią mniejszość. Niedobory, poza którymi prawdopodobnie kryje się przestępstwo, tj. sięgające kwoty ponad 50 000 zł, stanowiły w 1963 r. tylko 0,1% ogólnej liczby i tylko 13,8% ogólnej wartości niedoborów. Gdyby nawet założyć, że za niedoborami powyżej 10 000 zł też może ukrywać się przestępstwo — to i wtedy przestępcy stanowią mniej niż 1% ogólnej liczby „mankowiczów”. Trzeba wziąć pod uwagę, że nawet poważny niedobór nie musi być zagarnięciem mienia, ale może być rezultatem zaniedbania dopełnienia obowiązków służbowych albo zaniedbania kontroli czy nadzoru. Niedobory zatem, jako forma przestępstwa, przeżywają się¹⁰.

Dane statystyczne wskazują z kolei na wyraźne zmniejszenie się rejestrowanej przestępczości w zakresie niedoborów. Liczby oskarżonych o spowodowanie niedoborów od 5000 zł do 50 000 zł zmalały z 4412 w r. 1960 do 2702 w r. 1963. O manka w wysokości ponad 50 000 zł w 1959 r. oskarżono 737 osób, a w 1963 r. — 356 osób. Przy stałym wzroście sieci i obrotów handlu wewnętrznego oraz przy rozbudowie

⁶ Por. M. Rybicki, *Dzień dzisiejszy i nowe perspektywy pracy sędziowskiej*. Prawo i Życie 1961, nr 26.

⁷ J. Bafia, *Kara grzywny*, Nowe Prawo 1964, nr 5.

⁸ Dość radykalną zmianę przyniosła ustawa z dnia 16 II 1900 r. o zmianie przepisów dotyczących kary grzywny, kosztów i opłat sądowych w sprawach karnych (Dz. U. nr 51, poz. 299). Mimo to krzywa wzrostu zaległości w ściąganiu grzywien obliczanych na koniec każdego roku jest widoczna: w 1959 r. — 51 min zł, w 1960 r. — 42 min zł, w 1961 r. — 106 min zł, w 1962 r. — 103 min zł w 1963 r. — 120 min zł.

⁹ Por. dane z Roczników Statystycznych 1961—1964.

¹⁰ Wywód ten uzasadnia M. Lesz. *Granice odpowiedzialności w handlu*, w: *Pracownicy handlu*, op. cit.

gospodarki magazynowej jednostek uspołecznionych — spadek ilości tych przestępstw jest wyraźny.

Jeśli chodzi o drobne zagarnięcia mienia społecznego, to analiza danych statystycznych dotyczących rejestrowanej przestępczości wykazuje podobne tendencje, wbrew przeciwnym opiniom często spotykanym w tej sprawie. Przestępczość ta, po wzroście w r. 1960, uległa następnie zmniejszeniu. Nastąpił spadek liczby oskarżonych o zagarnięcie stosunkowo najdrobniejsze (do 300 zł) z 25 693 w r. 1960 do 20 611 w 1963 r. Jednak wykrywalność kradzieży — mimo stwierdzonej poprawy — jest niska i brak podstaw do bardziej precyzyjnej oceny, czy i w jakiej mierze zmniejszenie się liczby spraw o drobne zagarnięcia pozwala na obalenie częstego ostatnio twierdzenia, że punkt ciężkości przestępstw gospodarczych w handlu przesunął się z niedoborów na nadużycia na szkodę konsumentów¹¹.

Funkcja ogólnej odpowiedzialności odszkodowawczej („cywilnej”). Na zmniejszenie niedoborów, szczególnie nie wynikłych z przestępstw, oddziałuje także instytucja odpowiedzialności odszkodowawczej. Pojęcie szkody jest tu punktem wyjściowym, ponieważ szkoda stanowi jedną z koniecznych przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej. Pierwszym celem tej odpowiedzialności jest naprawienie szkód poniesionych z winy pracownika przez podmiot zatrudniający. Dzięki temu zostaje wyrównany majątkowy uszczerbek poniesiony przez przedsiębiorstwo. Odszkodowanie spełnia funkcję kompensacyjną: cała szkoda zostaje naprawiona. Nie trzeba przekonywać, jaki posiada to walor gospodarczy i społeczny.

Środki odpowiedzialności majątkowej chronią interes uspołecznionego pracodawcy także w inny sposób. Tu chodzi nie tyle o wyrównanie szkody (które w praktyce jest trudne do zrealizowania), ile o to, aby szkoda w ogóle nie powstała. Jedną dolegliwość towarzyszącą nawet częściowej realizacji odszkodowania spełnia także funkcję prewencyjną, obok funkcji kompensacyjnej.

Realizacja odpowiedzialności odszkodowawczej stanowi wreszcie ważny czynnik doskonalenia form zarządzania własnością społeczną¹². Środków zapobiegania nadużyciom, a przede wszystkim niedoborom,

¹¹ Por. W. Moszyński, *Co można powiedzieć o dynamice przestępczości w latach 1959—1963*. Biuletyn Gen. Prokuratury 1964, nr 8—9.

¹² M. Świącicki, *Trojaka odpowiedzialność pracownika za szkodę*, Przegląd ustawodawstwa Gospodarczego 1960, nr 7; także *Umowa o pracę (istota i funkcje)*, *Studia i materiały*, Instytut Pracy 1964, nr 1 (5), s. 7. Także W. Szubert, *O charakterze prawnym stosunku pracy*, Państwo i Prawo 1964, nr 7; J. Jończyk, *Odpowiedzialność odszkodowawcza w prawie pracy*, Państwo i Prawo 1964, nr 5—6.

szukać trzeba w metodach zarządzania, w systemie odpowiedzialności i kontroli. Stąd wynika rola odpowiedzialności pracowniczej, która koncentruje się na wyborze właściwego, najbardziej użytecznego systemu tej odpowiedzialności.

Funkcja odpowiedzialności wspólnej pracowników. Poza tymi trzema czynnikami, tzn. ekonomiczno-socjologicznym, odpowiedzialności karnej i odpowiedzialności cywilnej, zaczął od 1959 r. działać czwarty czynnik obniżania szkód w handlu —; pracownicza odpowiedzialność wspólna. Czynnikiem temu poświęcamy dalej uwagę. Zbadamy najpierw, czy istnieje teoretyczna możliwość, aby odpowiedzialność wspólna prowadziła do obniżania niedoborów. Następnie zaś w drodze analizy kształtowania się szkód w okresie 1953—1964 ustalimy stopień prawdopodobieństwa wpływu, jaki na zmniejszenie się tych szkód odpowiedzialność wspólna rzeczywiście wywarła.

SKUTKI WPROWADZENIA ODPOWIEDZIALNOŚCI WSPÓLNEJ

Wspólna odpowiedzialność majątkowa pracowników obrotu towarowego jest szczególnym przypadkiem odpowiedzialności majątkowej pracowników. Spełnia ona funkcje zarazem szersze niż odpowiedzialność indywidualna i szersze niż solidarna. Na obniżenie się niedoborów odpowiedzialność wspólna może wpływać zarówno od strony organizacji, sprzyjając doskonaleniu organizacji miejsca pracy, jak i przez oddziaływanie na postawy pracownicze w kierunku integrowania pracownika z zakładem pracy i kształtowania w nim postawy większej dbałości o interesy pracodawcy¹³.

Skutki organizacyjne. Instytucja wspólnej odpowiedzialności przyczynia się do usprawnienia pracy przez rozłożenie jej na wszystkie osoby współodpowiedzialne. Umożliwia to lepsze wykorzystanie personelu. Występuje możliwość równoczesnego przyjmowania i wydawania towarów w magazynach, przez rozłożenie tych czynności na różne osoby majątkowo odpowiedzialne. Została stworzona realna możliwość nieprzerywania sprzedaży w toku przyjmowania mniejszych partii towarów. Zmniejsza się ilość inwentaryzacji zdawczo-odbiorczych (plagi remanentów) w związku z urlopami i krótkotrwałymi chorobami osób majątkowo odpowiedzialnych. Ze wzajemnej wzmoczonej kontroli pracowników zespołu wynika lepsze zabezpieczenie powierzono-ego mienia.

¹³ Szerzej L. Dzikiewicz, *Wpływ wspólnej odpowiedzialności*. . . , op. cit.

Z punktu widzenia organizacji nadzoru nad mieniem, w przeciwieństwie do systemu odpowiedzialności jednoosobowej, zawsze mienie pozostaje tutaj pod nadzorem pracownika wspólnie zobowiązanego. Odpowiedzialność wspólna w pewnym stopniu ogranicza odpowiedzialność za zaniedbania lub nawet nieuczciwość licznego nieraz zespołu, gdyż tacy pracownicy w każdym razie w części poniosą skutki własnych zaniedbań lub swej nieuczciwości. Tutaj kwoty spłat odszkodowawczych obciążających poszczególnych pracowników są z reguły niezbyt wysokie, a więc — spłacalne. Ta zwiększona spłacalność niedoborów jest — choć może wydać się to paradoksalne — zjawiskiem wzmacniającym nadzór organizacyjny pracowników nad powierzonym mieniem. Korzyści te występują najsilniej w handlu samoobsługowym oraz w handlu preselekcyjnym, gdzie konieczny jest większy zakres samodzielności i odpowiedzialności każdego pracownika za organizację pracy oraz za stały nadzór nad organizacją sprzedaży.

Wspólna odpowiedzialność wywiera nie tylko wpływ na organizację pracy sklepu, ale i na kształtowanie się środowiska pracy, a zwłaszcza stosunków międzyludzkich.

Wpływ integrujący. Właśnie zaletą instytucji wspólnej odpowiedzialności jest jej oddziaływanie na zmniejszenie płynności kadr w handlu. Wiąże się to z większą pewnością pozycji zawodowej pracownika, wynikającą ze zmniejszenia ryzyka niepokrywalnych niedoborów. Jak wiadomo, na zmniejszenie płynności kadr wpływa także trwałe wiązanie pracowników z ruchem brygadowego współzawodnictwa pracy w handlu¹⁴. Tymczasem współzawodnictwo pracy w handlu ma sprzyjające warunki przy zespołowym systemie odpowiedzialności, gdzie pracownik przedsiębiorstwa staje się uczestnikiem grupy, która zawarła umowę o wspólnej odpowiedzialności i stała się przez to grupą formalną¹⁵.

Wspólna odpowiedzialność wpływa integrująco również na to, że pracownik zostaje włączony do wielu czynności o charakterze kierowniczym lub zbliżonym do kierowniczych. Staje się już nie tylko zwykłym ekspedientem, ale współpracownikiem o szerszym zakresie praw i obowiązków, szczególnie gdy wchodzi także w skład grupy nieformalnej. Okazuje się też, że system wspólnej odpowiedzialności w dużej mierze eliminuje niekorzystne psychospołeczne warunki pracy. Do tych

¹⁴ Przykłady mamy także z terenu Niemieckiej Republiki Demokratycznej, for. Bönwitz. *Die kollektive Verantwortung in den Verkaufsstellen des sozialistischen Einzelhandels*, Der Handel 1961, nr 9.

¹⁵ Literaturę NRD podaję w artykule *Zespołowa odpowiedzialność w NRD*, Handel Wewnętrzny 1983, nr 4.

ostatnich zaliczyć można uproszczone tendencje do obciążania pracowników handlu odpowiedzialnością za wszelkie ilościowe i jakościowe usterki w zaopatrzeniu i terminowości dostaw towarów na rynek.

Wspólna odpowiedzialność wypiera istniejący w wielu przedsiębiorstwach handlowych schemat zarządzania ludźmi oparty na autokratyzmie i atmosferze ogólnej podejrzliwości, a więc utrudniający integrację pracownika z zespołem sklepowym i dalej z konsumentem¹⁶. Pracownik wspólnie odpowiedzialny ma swój udział w zarządzaniu. Pracownik nie działa w odosobnieniu, samotnie, lecz zawsze jako członek grupy.

W sferze socjologicznej jest wiele czynników, które zwiększają uczucie satysfakcji członka grupy nieformalnej. Wynikają one z samej pracy, ze stopnia zainteresowania, poczucia odpowiedzialności i zaangażowania. Należy tu także świadomość udziału w zadaniu, które uważa się za ważne¹⁷. Gdy tej świadomości brak, następuje rozluźnienie norm uważanych za obowiązujące¹⁸. Źródeł niewłaściwego stosunku do pracy należy szukać m. in. w słabości norm zwyczajowych łączących załogi oraz kształtujących postawy pracowników. Normy takie rodzą się w trwałych i silnych grupach społecznych. Pod wpływem długotrwałego wychowania i nacisku grupowego, pod wpływem splotu działania przymusu i rodzenia się przyzwyczajzeń, pracownik zmienia dotychczasowe postawy. Stąd przewaga systemu pracy i odpowiedzialności zespołowej nad odpowiedzialnością indywidualną¹⁹.

Wspólna odpowiedzialność wytwarza poczucie wspólnoty z innymi członkami grupy zawodowej i sprzyja tworzeniu grup nieformalnych. Jest to źródłem korzyści, gdyż grupa nieformalna prowadzi własną społeczną kontrolę nad zachowaniem się pracowników zespołu. Taka kontrola umożliwia sprawne i szybkie wykrycie niedoborów lub kradzieży.

Rozwijanie czynników integrujących zespół majątkowo-odpowiedzialny leży w interesie ekonomicznym przedsiębiorstwa, gdyż obniża występowanie niedoborów oraz oddziałuje na poziom integracji sprzedawcy z nabywcą. Ważnym środkiem wiodącym do tego celu

¹⁶ Por. J. Altkorn, *Identyfikacja pracowników handlu z zawodem*, Handel Wewnętrzny 1963, z. 5, oraz *Postawy sprzedawców wobec wykonywanego zawodu*, w: *Pracownicy handlu*; także A. Koźmiński, *Warunki określające postawy pracownicze w handlu detalicznym*, w: *Pracownicy handlu . . .*, op. cit.

¹⁷ Tak A. Sarapata, K. Doktor, *Elementy socjologii przemysłu*, Warszawa 1963, s. 110—111.

¹⁸ Por. E. Lipiński, *Teoria ekonomii i aktualne zagadnienia gospodarcze*, Warszawa 1961, s. 122.

¹⁹ Por. *Nowyje formy eksploatacji i roboczeje dwiżenje*, Moskwa 1960, s. 234—244, gdzie przedstawiono osiągnięcia „human relations” w warunkach przemysłu japońskiego.

byłoby na przykład powoływanie kierownika sklepu spośród przywódców grupy nieformalnej, jako uznanego lidera zespołu.

Spójnią, która wiąże grupę formalną i nieformalną w jednej instytucji wspólnej odpowiedzialności majątkowej pracowniczej, jest prawo doboru współpracowników, wypływające z konstrukcji zobowiązania łącznego pracowniczego²⁰. Więzy pracownika z zespołem jest najtrwalsza (a także najużyteczniejsza), gdy jej podstawą jest zaangażowanie w wykonywaną pracę, wzajemne zaufanie i stabilizacja pracowników w danym miejscu pracy.

Niebezpieczeństwa wspólnej odpowiedzialności. Wprawdzie jak każdy akt normatywny, tak i ustawa z dn. 17 VI 1959 r. wywołuje zachowanie zarówno dodatnie, jak i ujemne. Następstwem, wydania ustawy jest, jak się zdaje, wzmocnienie tendencji do powstawania w sklepach silnie powiązanych grup nieformalnych. Jak wiadomo zaś, szczególnie niebezpiecznym zjawiskiem jest popełnianie przestępstw gospodarczych przez grupę, przy wspólnym porozumieniu osób, które nawzajem powinny się pilnować. Art. 2 § 1 ustawy z 18 VI 1959 r. o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz. U. nr 36, poz. 228) określa to jako „działanie w zorganizowanej grupie”. Tego rodzaju przestępstwa połączone są z zagarnięciem mienia społecznego w większym rozmiarze, są dokonywane z największą precyzją branżową²¹, a ich uczestnikami bywają przede wszystkim pracownicy danego przedsiębiorstwa, działający w ścisłym porozumieniu.

Powstanie zespołu pracowników wspólnie odpowiedzialnych za niedobory, tj. zespołu opartego na więzi osobistej, jaką jest zupełne wzajemne zaufanie członków zespołu do siebie, może stworzyć sprzyjające warunki dla tego typu przestępstw²². Sprzyja temu także osłabienie kontroli ze strony kierownika zespołu, który odpowiadając tylko za część ewentualnej szkody, nie jest tak silnie zainteresowany w tropieniu nadużyć podległego personelu. Przeciwwagę tej sytuacji stwarzają nie tylko wykazane zalety, ale także surowe represje karne wobec zorganizowanych grup przestępczych. Nie można także zapominać, że prze-

²⁰ L. Dzikiewicz. *Zobowiązanie łączne pracowników*, Państwo i Prawo 1962, nr 1.

²¹ Por. S. Kociołek. *Aktualne zadania partii w kształtowaniu postaw członka partii*, referat na Plenum Komitetu Warszawskiego 16 X 1964 r.; A. Policha, *Niektóre formy nadużyć przy sprzedaży towarów w obrocie bezgotówkowym (w świetle praktyki ścigania)*, Biuletyn Generalnej Prokuratury 1964, nr 1; często grupa przestępcza jest bardziej szeroka, jak w aferze mięsnej w Warszawie w 1984 r., i wykracza znacznie poza grupy formalne.

²² Z. Ulman i S. Paweła, *Między sądem a życiem*, Prawo i Życie 1961, nr 19.

stępstwa gospodarcze występują w każdym z dotychczas stosowanych systemów odpowiedzialności majątkowej.

W rezultacie, mimo niebezpieczeństw ze strony grup nieformalnych, wspólna odpowiedzialność przyczynia się do wyraźnego osłabienia anty-bodźców podejmowania pracy w handlu i sprzyja identyfikacji z zawodem handlowca, czyli wzmacnia zadowolenie z dokonanego wyboru zawodu oraz sprzyja uznaniu wykonywanej pracy za interesującą i planowaniu kariery zawodowej²³. Każda zaś metoda zainteresowania pracownika całokształtem pracy sklepu prowadzi do najkorzystniejszych warunków doboru pracowników w handlu. Te zalety socjologiczne szerzej uwzględniłem na innym miejscu²⁴. Tu przytaczam je w niezbędnym skrócie, dla wykazania, o ile ważniejszy od niebezpieczeństw wspólnej odpowiedzialności, jest jej wpływ na przywiązanie do fachu, podnoszenie rangi zawodu handlowca i przydawanie wartości osobistych samej pracy²⁵.

DYNAMIKA ROZWOJU ODPOWIEDZIALNOŚCI WSPÓLNEJ W LATACH 1960—1963

Gdy jesteśmy już zorientowani w ekonomicznych i społecznych następstwach wprowadzenia odpowiedzialności wspólnej — pozytywnych i negatywnych — jako czynnika wpływającego na obniżenie niedoborów w całym handlu uspołecznionym, musimy z kolei zdać sobie sprawę z tego, czy stopień jej rozpowszechnienia jest dostatecznie duży, aby można było uznać, że wpływ jej jest realny; czy zachodzi korelacja między wzrostem odsetka sklepów z odpowiedzialnością wspólną a zmniejszaniem się „niedoborów zawinionych”. Pozwoli to nam zorientować się z pewnym prawdopodobieństwem, czy i ewentualnie jaki jest wpływ tej nowej formy odpowiedzialności pracowników na kształtowanie się zawinionych szkód w handlu uspołecznionym.

Rozwój zastosowania umów o wspólną odpowiedzialność. Odpowiedzialność majątkowa pracownika jest w zasadzie odpowiedzialnością indywidualną. Wyjątkowo, z mocy wyraźnego przepisu ustawy lub na mocy umowy, może być odpowiedzialnością zespołową. W handlu od dawna dążono do obciążenia odpowiedzialnością

²³ Por. M. Świącicki, głos w dyskusji nad referatami Konferencji Naukowej, Zakopane — wrzesień 1964, w: *Pracownicy handlu*, t. II, Warszawa 1965, s. 163—167.

²⁴ Obszerną literaturę wskazującą na wpływ integrujący wspólnej odpowiedzialności przytaczam w artykule *Wpływ wspólnej odpowiedzialności...*, op. cit.

²⁵ Patrz R. Polakiewicz, *Podnieść rangę zawodu pracownika handlowego*, *Gazeta Handlowa* 1964, nr 4.

szerszego (np. ogół personelu sklepu) lub węższego (kierownik i jego zastępca) zespołu. Próby te szły w kierunku odpowiedzialności solidarnej, spotkały się jednak z negatywną oceną²⁶. To spowodowało wprowadzenie ustawą z 17 VI 1959 r. oryginalnej polskiej formy odpowiedzialności zespołowej. Instytucja wspólnej odpowiedzialności przed 27 VI 1959 r. nie istniała²⁷. Stosowane przed tą datą próby, bez względu na ich zasięg, muszą być zaliczone do posunięć eksperymentalnych o niewykształconym obliczu prawnym.

Tabela 2 obrazuje rozwój odpowiedzialności wspólnej w półtora roku, w dwa i pół roku i w trzy i pół roku od daty ustawowego wprowadzenia nowej instytucji. Widzimy, że okres ten wykorzystano do wprowadzenia już w 1963 r. wspólnej odpowiedzialności w 21 472 punktach handlu detalicznego państwowego, obejmując 77,4% ogólnej liczby tych punktów, w których istniały warunki dla wprowadzenia tej formy odpowiedzialności. Tabela wykazuje, że w okresie 1960—1963 liczba punktów z odpowiedzialnością wspólną całej załogi oraz z odpowiedzialnością dwuosobową wzrosła w handlu państwowym o 17,4% (w tym wzrost punktów wieloosobowych, od 3 osób do 9 w sklepach trzyzmia-

²⁶ Por. Sprawozdanie stenograficzne z 37 posiedzenia PRL w dniu 17 VI 1959 r., s. 67—86. Wadą odpowiedzialności indywidualnej stosowanej w wieloosobowych sklepach było to, że: 1. obciążała kierownika ryzykiem niedoboru spowodowanym zaniedbaniami lub nieuczciwością licznego nieraz personelu; 2. powodowała, że sądy z reguły orzekały odszkodowanie w niepełnej wysokości; 3. powodowała zawsze trudności z windykacją odszkodowania w pełnej wysokości za uszczerbki w mieniu sklepu, czego wyrazem były złe wyniki windykacji dobrowolnej i przymusowej; 4. utrudniała wykrywalność przyczyn niedoboru na skutek braku zainteresowania wzajemną społeczną kontrolą pracowników zespołu zatrudnionych w jednym zakładzie handlowym, a także zarządzaniem i zaopatrzeniem sklepu; 5. brak było wzajemnej kontroli nad stosowaniem prawa doboru pracowników, gdyż decydował wyłącznie kierownik; 6.-kierownik jest przywiązany do sklepu, posiada nadmierne obowiązki i nie może być sklep otwarty ponad 3 godzin. Wadą odpowiedzialności solidarnej kierownika i zastępcy (gdyż solidarności całego zespołu nie dopuszczano) było to, że: 1. również występowały, choć w mniejszym stopniu, wady analogiczne, jak przy odpowiedzialności indywidualnej w punktach 1—5, a nadto 2. solidarność dawała pracodawcy z reguły tylko pozorną, symboliczną satysfakcję, gdyż przeciętny stan ekonomiczny pracownika (kierownika i zastępcy) nie pozwalała na pełną windykację; 3. solidarność swym pozorem oddziaływała demobilizująco na prawidłową organizację ochrony cienia społecznego w handlu. Inaczej Z. Krasiński, *Odpowiedzialność materialna Pracowników handlu oraz niedobory i ich przyczyny w świetle badań ankietowych*, w: *Pracownicy handlu*, op. cit., t. II, s. 86-87. Jest prawdopodobne, że rodzaje odpowiedzialności nie zostały podane jasno respondentom (przy słowie „solidarna” użyto „łączna”).

²⁷ Chodzi o datę wejścia ustawy z dnia 17 VI 1959 r.; rozporządzenie wykonawcze weszło w życie dopiero dnia 22 XII 1959 r.

Dynamika zastosowania umów o wspólnej odpowiedzialności w latach 1960—1963

Organizacja handlu	Liczba punktów, w których istnieją warunki do zastosowania umów o wspólnej odpowiedzialności			Liczba punktów ze wspólną odpowiedzialnością całej załogi			Liczba punktów ze wspólną odpowiedzialnością kierownika i jego zastępcy			Ogólna liczba punktów dla obu form						
	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963
Handel państwowy																
a) punkty	21 062	23 364	25 880	27 750	8 747	10 684	14 065	15 679	3 728	5 069	5 288	5 793	12 475	15 747	19 353	21 472
b) odsetek	100%	100%	100%	100%	42%	45,7%	54,3%	56,5%	18%	21,7%	20,5%	20,9%	60,0%	67,4%	74,8%	77,4%
Zw. Sp. Spożywców „Społem”																
a) punkty	10 627	13 039	—	—	2 769	4 759	—	—	2 414	2 874	—	—	5 183	7 633	—	—
b) odsetek	100%	100%	—	—	26%	36%	—	—	23,0%	22,5%	—	—	49,0%	58,5%	—	—

Tabela 3

Struktura stosowania wspólnej odpowiedzialności majątkowej w handlu państwowym w latach 1960—1963 (w odsetkach sklepów, w których można wprowadzić wspólną odpowiedzialność)

Rodzaj działalności państwowego handlu	Liczba punktów ze wspólną odpowiedzialnością całej załogi (w %)				Liczba punktów ze wspólną odpowiedzialnością kierownika i jego zastępcy (w %)				Liczba punktów ogółem ze wspólną odpowiedzialnością całej załogi oraz kierownika i jego zastępcy (w %)							
	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963
Sklepy spożywcze ogółem	44	42,7	51,0	54,0	20	25,7	18,7	16,8	64	68,4	69,8	70,8	68,4	83,6	85,6	87,0
Samooślusługowe spożywcze	65	72,8	74,2	72,9	13	14,0	9,5	12,7	78	86,8	86,6	85,6	86,8	86,5	87,0	88,8
Sklepy przemysłowe ogółem	54	62,6	75,7	77,6	11	13,4	10,8	9,4	65	76,0	76,0	77,0	76,0	88,1	88,8	88,8
Przelekcyjne	55	69,8	81,9	82,8	7	8,3	6,2	6,0	62	78,0	88,1	88,8	78,0	88,1	88,8	88,8
Zakłady Gastronomiczne :	23	25,4	32,3	32,5	14	16,2	18,8	22,9	37	41,6	51,1	61,4	41,6	51,1	61,4	61,4
a) zakłady rozlicz. jako całość		19,6	23,2	24,1		33,7	39,5	43,0		53,3	62,8	67,1	53,3	62,8	67,1	67,1
b) bufety	25	28,8	45,4	44,8	6	10,5	10,0	15,4	31	39,3	55,4	60,2	39,3	55,4	60,2	60,2
c) kuchnie	12	13,7	15,2	30,6	5	19,8	18,3	22,2	17	33,5	33,6	52,8	33,5	33,6	52,8	52,8
d) inne	29	38,0	16,2	30,5	39	8,8	32,9	48,3	68	46,8	49,2	78,8	46,8	49,2	78,8	78,8
Magazyny	8	8,3	9,6	12,8	43	46,1	58,7	64,7	51	54,4	68,4	77,5	54,4	68,4	77,5	77,5
Punkty usługowe	29	28,5	13,2	30,1	37	46,7	54,5	45,9	66	82,0	67,7	76,0	82,0	67,7	76,0	76,0
Inne jednostki	29	19,0	33,8	23,2	18	21,7	20,5	20,9	60	67,4	81,6	77,9	67,4	81,6	77,9	77,9
Razem w danym roku Tab. 1	42	45,7	54,3	56,5	18	21,7	20,5	20,9	60	67,4	74,8	77,4	67,4	74,8	77,4	77,4

nowych, z tym, że ograniczenie liczebności załogi nie dotyczy sklepów samoobsługowych, których liczba w ostatnich latach gwałtownie wzrosła do 14,5%) podczas gdy liczba sklepów dwuosobowych ze wspólną odpowiedzialnością wzrosła tylko o 2,9%. Mały wskaźnik wzrostu wspólnej odpowiedzialności majątkowej dwuosobowej (niekiedy niesłusznie nazywanej „łączną”) wynika stąd, że ten rodzaj odpowiedzialności wspólnej powstaje z mocy ustawy, wobec czego rozwój jej determinowany jest rozwojem bazy sklepowej z obsadą dwuosobową. Rozwój tej odpowiedzialności nie będzie więc nas interesował, jako niezależny od woli stron.

Upowszechnienie się wspólnej odpowiedzialności umownej w latach 1960—1964 ukazuje się jeszcze bardziej plastycznie, gdy zestawić ją ze wzrostem ilości założonych w tym okresie sklepów, w których odpowiedzialność ta może mieć zastosowanie. Liczba takich punktów wzrosła tylko o około 30%, natomiast liczba punktów ze wspólną odpowiedzialnością całej załogi wzrosła prawie w dwójnasób (z 8747 do 15 879 punktów). Wynika stąd, że mniej więcej w co drugim sklepie powstałym w tym czasie wprowadzono wspólną odpowiedzialność.

Wiemy, że w handlu państwowym w 1963 r. było ogółem 50.997 punktów rozliczeniowych. Wiemy też, że w 21 472 wprowadzono wspólną odpowiedzialność umowną lub ustawową. Oznacza to, że odpowiedzialność ta istnieje w 42,1% ogólnej liczby punktów rozliczeniowych, jednak należy pamiętać, że są to punkty dwu- lub wieloosobowe, zatem ich gospodarcza waga jest o wiele większa niż pozostałych sklepów, wśród których około 23 000 (50 997 minus 27 750) to sklepy jednoosobowe. Tak więc grupa sklepów nie objętych wspólną odpowiedzialnością składa się z 6278 sklepów wieloosobowych (13%) i z 23 247 jednoosobowych (46%), będących poza zasięgiem oddziaływania tej instytucji.

Wszystko to wskazuje na dużą dynamikę w rozwoju wspólnej odpowiedzialności majątkowej, zarówno z punktu widzenia jej ilościowego rozprzestrzenienia, jak i jej wagi. Podobna tendencja rozwojowa występuje w handlu spółdzielczym, jedynie w spółdzielczości wiejskiej ta dynamika jest słabsza. W punktach handlu wiejskiego Centrali Rolniczej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” wspólną odpowiedzialność zastosowano w 1964 r. ogólnie zaledwie w około 50% punktów mających warunki do zawarcia takiej umowy. Rzadsze stosowanie tej formy w warunkach handlu wiejskiego wynika raczej z pewnego konserwatyizmu tego handlu.

Struktura rozwoju. Z tabeli 3 wynika, że istnieją rodzaje działalności bardziej predestynowane do przyswajania sobie wspólnej odpowiedzialności majątkowej; należy do nich przede wszystkim handel

detaliczny i usługi, trudniej natomiast adaptują zastosowanie wspólnej odpowiedzialności przede wszystkim zakłady przemysłu gastronomicznego. Na podstawie tabeli 3 przekonujemy się ponadto, że natężenie rozwoju odpowiedzialności wspólnej zależy nie tylko od rodzaju działalności handlowej, ale także od stosowanych metod. Istnieją mianowicie takie metody pracy w handlu, które, jak się zdaje, szczególnie wiążą się ze stosowaniem wspólnej odpowiedzialności; są to wprowadzane w polskim handlu detalicznym dopiero od 1958 r. metody handlu samoobsługowego i preselekcyjnego. Jak wiadomo, w tej grupie sklepów mamy znacznie podniesioną rotację towarów, a więc wzrost obrotów przy mniejszym z reguły zabezpieczeniu ekspozycji towaru niż przy sprzedaży tradycyjnej. Wiąże się to zatem ze zwiększonym ryzykiem handlowym, toteż metody te wymagają zwiększonej samokontroli i współpracy zespołu pracowników obdarzających się zaufaniem.

Zbieżność powstania i dość dynamicznego rozwoju metod handlu samoobsługowego i preselekcyjnego w Polsce (1958 r.) oraz wspólnej odpowiedzialności majątkowej (1959 r.) nie jest, jak się wydaje, przypadkowa. Wskazuje na to również stwierdzony wyżej wolniejszy rozwój odpowiedzialności wspólnej w warunkach wiejskich, w których system samoobsługi i preselekcji słabiej się przyjmuje. Tradycjonalizm tego handlu i znacznie powolniejsze wprowadzanie na wsi nowych form, z uwagi na koszty zmian branży i urzędzeń sklepowych, ograniczając nowe formy handlu, hamuje także rozwój instytucji prawnej wspólnej odpowiedzialności. Mamy tu pośredni dowód związku zachodzącego pomiędzy rozwojem nowych metod handlu a rozwojem tej instytucji prawa pracy.

Widzieliśmy, że odpowiedzialność wspólna wykazywała w latach 1960—1963 intensywniejszy rozwój. Rozpowszechnienie tej instytucji upoważnia do twierdzenia, że zajęła ona trwałe miejsce wszędzie tam, gdzie dotychczas stosowano odpowiedzialność solidarną, że wypiera odpowiedzialność indywidualną tam, gdzie zaistniały warunki do jej zastosowania.

KSZTAŁTOWANIE SIĘ ROZMIARÓW SZKÓD W HANDLU USPOŁECZNIONYM W LATACH 1953—1964

Na wstępie wykazaliśmy prawdopodobieństwo oddziaływania odpowiedzialności wspólnej na kształtowanie się niedoborów, a dalej stwierdziliśmy, że ten rodzaj odpowiedzialności wykazał znaczną dynamikę w latach 1960—1963. Obecnie skupimy uwagę na kształtowaniu się szkód w handlu uspołecznionym w latach 1953—1964, czyli w okresie, w którego połowie mniej więcej ukazała się ustawa o odpowiedzialności wspólnej.

Zasady ewidencjonowania niedoborów. Zjawisko szkód spowodowanych niedoborami zawinionymi w handlu państwowym i spółdzielczym jest ewidencjonowane jako suma wartości tych niedoborów w handlu detalicznym, przemyśle gastronomicznym i handlu hurtowym z podziałem na:

1. niedobory przypisane do zwrotu;
2. niedobory dobrowolnie wyrównane przed dopuszczeniem do sporu;
3. sumę wartości przedmiotu sporu procesów cywilnych o wyrównanie niedoborów we wszystkich stadiach, do egzekucji włącznie.

Dane pierwszych dwóch grup zaczerpnięto ze sprawozdawczości Centralnej Księgowości MHM, Biura Rewizji Związku Spółdzielni Spółdzielców „Społem”, oraz Centrali Rolniczej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, trzecią zaś ze sprawozdawczości rocznej radców prawnych jednostek podległych resortowi handlu wewnętrznego ze stanu procesów cywilnych począwszy od 1958 r.²⁸. Zostało to uzupełnione danymi Ministerstwa Sprawiedliwości oraz danymi o procesach „mankowych” publikowanymi w rocznikach statystycznych.

Niedobory w handlu państwowym i spółdzielczym. Obraz ogólny niedoborów i ich dobrowolnej windykacji w handlu państwowym w latach 1953—1964 przedstawia tabela 4. Dla porównania weźmy dostępne dane z handlu spółdzielczości miejskiej (pion

Tabela 4

Niedobory zawinione w handlu państwowym

Data	Suma uszczerbku		Spłaty przed sporem	
	kwota (mln zł)	% od obrotu	kwota (mln zł)	% spłaty do kwoty uszczerbku
1953	235,0	0,16	—	—
1955	176,0	0,10	—	—
1958	117,4	0,070	73,0	62,2
1959	126,8	0,087	80,6	63,5
1960	144,3 ²⁹	0,085	95,0	65,9
1961	138,5	0,076	102,7	74,2
1962	139,9	0,073	105,6	75,5
1963	141,9	0,069	109,7	77,3
1964	153,4	0,072	115,3	75,5

²⁸ § 10 zarządzenia nr 94 Ministra Handlu Wewnętrznego z dnia 14 V 1959 r. w sprawie zasad organizacji zastępstwa sądowego w resorcie handlu wewnętrznego (Dz. Urz. MHW nr 13, poz. 42).

²⁹ Począwszy od 1960 r. zaliczono tu po raz pierwszy niedobory agentów na Podstawie umów zlecenia, które nie były objęte sprawozdawczością za lata 1958 i 1959. Zestawienie dotyczy handlu detalicznego, hurtowego i przemysłu gastronomicznego.

Związku Spółdzielni Spożyców „Społem”), które obejmują dane porównawczy od 1960 r. (analogicznie jak dane resortu handlu wewnętrznego).

Analizując tabele 4 i 5 widzimy, że w handlu państwowym suma niedoborów zawinionych utrzymuje się od 4 lat na poziomie około 140 mln zł, mimo wzrostu obrotów. Zachwianie tendencji rozwojowej wskaźnika w 1964 r. tłumaczy się wzrostem zapasów, wzmożoną ilością

Tabela 5
Niedobory zawinione w spółdzielczym handlu miejskim (M) i wiejskim (W)³⁰

Rok	Suma uszczerbku				Spłaty przed sporem			
	kwota w mln zł		% od obrotu		kwota w mln zł		% uszczerbku ujawnionego w danym roku	
	M	W	M	W	M	W	M	W
1958	—	228,9	—	0,169	—	145,1	—	63,4
1959	63,1 ^x	218,8	0,110 ^x	0,146	46,9 ^x	169,3	74,85 ^x	77,4
1960	80,2	223,6	0,133	0,146	49,6 ^x	181,4	78,10 ^x	81,1
1961	74,9	216,3	0,117	0,127	67,5	190,8	90,10	88,2
1962	63,0	200,1	0,093	0,111	58,9	—	93,2	—
1963	65,0	194,0	0,092	0,104	51,2	—	90,1	—
1964	74,0	209,0	0,101	0,103	66,1	—	87,6	—

Uwaga: x — zaznaczono dane bez niedoborów agentów

remanentów oraz akcją wprowadzenia kontroli społecznej, co zwiększyło wykrywalność niedoborów w tym okresie. Na odcinku walki z nadużyciami na szkodę przedsiębiorstwa sytuacja w spółdzielczości społeczeńskiej jest natomiast w zasadzie opanowana³¹. Od kilku lat wskaźnik niedoborów waha się tam w granicach 0,09% do 0,11% od obrotu. Widać poważny wzrost windykacji. Samo kierownictwo ZSS „Społem” rezultaty te przypisuje w dużej mierze czujności ze strony komitetów członkowskich i aktywu członkowskiego samych spółdzielni. Aktyw członkowski zbiera opinie o sposobie życia i zachowania się

³⁰ Suma niedoborów agencyjnych z 13,8 mln zł w 1961 r. zmniejszyła się w 1962 r. do 6,7 mln zł, a w 1963 r. do 6,1 mln zł (wskaźnik do obrotu w 1962 r. 0,25 spadł do 0,176 w 1963 r.) na skutek podjęcia uchwały nr 63 przez Zarząd ZSS „Społem” w dniu 16 V 1962 r. w sprawie likwidowania zatrudnienia osób materialnie odpowiedzialnych na warunkach umowy agencyjnej. Punkty sprzedaży agencyjnej wykazują jednak wysoki jeszcze wskaźnik niedoborów (0,176% do obrotu), a blisko 10% ogólnej sumy niedoborów w spółdzielczości miejskiej, podczas gdy obroty realizowane przez agentów wynoszą 4% ogólnych obrotów spółdzielni. Por. Biuletyn Informacyjny Biura Rewizji „Społem”.

³¹ Por. I. Strzelecka, *Funkcja samorządu spółdzielczego w kształtowaniu stosunków pomiędzy sprzedawcą, a nabywcą*, w: *Pracownicy handlu*, op. cit., t. I.

pracowników majątkowo odpowiedzialnych. Sygnały ze strony aktywu członkowskiego są z reguły brane pod uwagę przy podejmowaniu środków zmierzających do powstrzymania pracownika od przestępczej działalności.

Ogólnie biorąc, stwierdzamy nakładające się na siebie zjawiska spadku łącznej sumy niedoborów oraz wzrostu ich spalalności, wskutek czego obecnie niedobory zawinione w handlu państwowym i spółdzielczym nie stanowią już tak ostrego problemu, jak w latach ubiegłych³². Wzrost wskaźnika niedoborów prowadził do punktu krytycznego w latach 1958—1960 (do 0,085%), po czym nastąpił jednolity, dość duży spadek tego wskaźnika (od 0,087 do 0,069%), podobnie jak i wzrost wskaźnika windykacji dobrowolnej (o 12%).

Miernik wielkości niedoboru. Aby ocenić prawidłowość badanych zjawisk, należy zastanowić się, czy przyjęty miernik jest uzasadniony. Obliczone wskaźniki wyrażają stosunek kwot niedoborów zawinionych do wartości masy towarowej nabytej przez konsumentów w okresach rocznych. Rozmiar obrotu towarowego zależy, jak wiadomo, od skomplikowanych czynników, np.: polityki cen, siły nabywczej pieniądza, popytu itp., które w różnych okresach oddziałują w sposób złożony na wielkość obrotu towarowego. Czynniki te jednak oddziałują równocześnie w podobny sposób na wyliczenie wielkości niedoboru w danym okresie, np. obniżka cen pomniejsza wartość obrotu, ale też i wartość niedoboru, jeśli niedobór obejmuje towary objęte obniżką. W zasadzie więc przyjęte kryterium wskaźnika stanowi miernik umożliwiający w przybliżeniu prawidłową ocenę wahań wielkości niedoborów.

Poważniejszy wpływ wywiera okoliczność, że nie jest to jednak stosunek wartościowy do całej masy towarowej wychodzącej na rynek hurtowy (odbiór z produkcji, import, przerzuty towaru itp.) oraz na rynek detaliczny (odbiór z hurtu, z przerobu itp.) i wchodzącej do różnych magazynów. Niedobory bowiem ujawnia się w odniesieniu do całej zawartości magazynów, sklepów itp., a nie w odniesieniu do masy towarowej wprowadzonej do obrotu. Wskaźnik niedoboru należałoby zatem obliczać od sumy towarów wprowadzonych do obrotu, łącznie z tymi, których do obrotu nie wprowadzono, Niedokładność w sposobie

³² W handlu detalicznym państwowym ubytki planowane w latach 1958—1960 Wnosiły 0,290%—0,282% w stosunku do obrotu, w 1961 r., a więc po wprowadzeniu nowych limitów na ubytki — 0,310%. W 1963 r. mamy już 0,360% w stosunku do obrotu (344 mln zł), czyli ubytki pięciokrotnie wyższe od niedoborów zawinionych. Są to niedobory niezawinione w granicach norm i ponad normę, spisane w ciężar kosztów. W 1963 r. tylko 0,06% stanowiły niedobory ponad normę z całej kwoty 0,36%.

obliczania wskaźników powoduje, że w razie narastania zapasów towarowych wskaźnik niedoborów pochodzących od całej sumy, a obliczanych tylko w stosunku do obrotu, czyli do części, której udział w całości maleje, będzie miał wtedy tendencję wzrostu — niezależnie od rzeczywistych zmian w zjawisku niedoboru. Wobec tego, że w badanych latach (1959—1964) ogólnie obserwowano wzrost zapasów, korektura wskaźników niedoboru za poszczególne lata powinna iść w kierunku ich zwiększenia. We wskazanej wyżej sytuacji wyraźnego spadku wskaźników niedoborów, szczególnie od 1961 r., taka korektura pogłębiała jeszcze zjawisko zmniejszania się niedoborów. Także liczby bezwzględne niedoborów w latach 1958—1963 według wartości szkody wykazywały spadek.

Niedobory w hurcie. Niedobory zawinione w hurcie państwowym w latach 1958—1962 utrzymały się również na poziomie analogicznego wskaźnika 0,02% w stosunku do obrotu, a w latach 1963—1964 wzrosły do 0,036% (w liczbach bezwzględnych niedobory w hurcie państwowym wyniosły w mln zł w 1960 r. — 19,8, w 1961 r. — 20,5, w 1962 r. — 24,4, w 1963 r. — 27,1, w 1964 r. — 30,3). Fakt, że powyższe kwoty stanowią około 15% ogólnej wartości niedoborów zawinionych w handlu państwowym, upoważnia do wniosku, że udział handlu hurtowego w ogólnym procesie spadku wskaźnika niedoborów nie odgrywał większej roli. Decydujące zatem zmiany w wielkości niedoborów zawinionych zachodziły w handlu detalicznym i w przemyśle gastronomicznym, w tych więc działach należy szukać rzeczywistych przyczyn zjawiska spadku niedoborów⁷ do 1963 r.

Windykacja niedoborów w detalu. Tabele 4 i 5 wykazują wyraźny wzrost dobrowolnych spłat niedoborów przed procesem. Tak więc obok spadku wskaźnika niedoborów, równocześnie znacznie wzrosła ich spłacalność. Jeżeli w 1959 r. spłacono 57,2% niedoborów w handlu państwowym, to w 1963 r. już 77,3%. Oznacza to, że niedobory nie spłacone stanowiły w 1959 r. wartość 60 mln zł, a w 1963 r. już tylko 46 mln zł, przy znacznym przecież wzroście obrotów. Pewien wzrost niedoborów w 1964 r. zahamował ten proces, ale tendencja ta nie uległa zasadniczej zmianie.

Dane o zaspokojeniu dobrowolnym roszczeń obejmują tu również powstałe w latach ubiegłych roszczenia, co do których w danym roku zawarto ugodę lub które zostały uznane.

Niedobory windykowane sądownie. Aby przedstawić obraz ilości wykrywanych niedoborów, oprzemy się na danych dotyczących procesów cywilnych o wyrównanie niedoborów.

Tabela 6

Ilość procesów cywilnych³³ o wyrównanie niedoborów zawinionych i nie uzasadnionych we wszystkich działach gospodarki narodowej — (sądy powiatowe cywilne)

Lata	Ogółem wpływ pozwów	Procesy o niedobory						
		wpływ pozwów	wskaznik kolumn 3 : 2	zasądzono w całości lub w części	wskaznik kolumn 5 : 3	oddalono w całości niezawinione	wskaznik kolumn 7 : 3	pozostało na następny rok
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1957	357 100	24 852	7,0	13 322	53,6	3553	14,3	7777
1958	366 457	23 796	6,5	13 061	54,9	3674	15,4	7061
1959	375 669	21 474	5,7	11 102	51,7	2908	13,5	7464
1960	396 489	20 393	5,1	9 885	48,5	2798	13,7	7710
1961	368 385	18 631	5,1	9 103	48,8	2973	16,-	brak danych
1962	373 011	18 801	5,0	8 863	47,1	2973	15,8	7626
1963	393 097	18 505	4,7	10 189	55,0	3181	17,1	9547

Tabela 7

Lata	Suma pozwów o niedobory w całej gospodarce	Wytoczono pozwów w handlu państw.	Wskaźnik kolumn 3 : 2	Struktura ilości pozwów z kolumny 3 wg wartości w tys zł							
				do 10 tys.		od 10 do 50 tys.		od 50 do 100 tys.		od 100 tys. wzwyż	
				ilość	% 5 : 3	ilość	% 7 : 3	ilość	9 : 3	ilość	10 : 3
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1958	23 796	15 177	63,8	13 559	89,3	1376	9	137	0,9	105	0,7
1959	21 474	15 776	73,5	14 123	89,5	1332	8,4	157	1	94	0,6
1960	20 393	13 799	67,7	12 102	87,7	1352	9,8	164	1,2	81	0,6
1961	18 631	9 973	53,5	8 431	84,5	1295	13,0	140	1	107	0,1
1962	18 801	8 849	47,1	7 496	84,7	1173	13,0	99	1,1	81	0,1

Liczba pozwów o niedobory zawinione i nieuzasadnione (tabele 6, 7 i 8) wykazują wyraźną, choć niewielką jeszcze tendencję spadku. Analizując tabele 6, 7 i 8, stwierdzamy, że wpływ powództw (bez pozwów adhe-

³³ W tabeli 6 pominięto sprawy przed sądami wojewódzkimi, jako sądami I instancji rozpatrującymi pozwy cywilne o niedobory, których wartość przekraczała 100 000 zł, a to z uwagi na małą liczbę tego typu spraw. Pominięto także sprawy w postępowaniu nakazowym, gdyż z reguły dotyczą zabezpieczenia wekslowego przy sprzedaży ratalnej lub odpowiedzialności agencyjnej. Dane z Biuletynów GUS, Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwa Handlu Wewnętrznego.

Tabela 8

Procesy cywilne w handlu państwowym (wartość)

Lata	Łączna wartość przedmiotu sporu w tys. zł	Struktura wartości powództw w tys. zł							
		do 10 tys.		od 10 do 50 tys.		od 50 do 100 tys.		od 100 tys. wzwyż	
		wartość	% 3 : 2	wartość	% 5 : 2	wartość	% 7 : 2	wartość	% 9 : 2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1958	79 579	23 958	30,0	27 935	35,1	9 024	11,3	19 066	24,0
1959	76 174	24 757	32,5	26 141	34,3	9 488	12,5	15 766	20,7
1960	78 903	23 975	30,4	28 900	36,6	11 682	14,8	14 346	18,2
1961	83 785	17 304	20,6	25 384	30,3	9 513	11,4	31 584	37,6
1962	61 253	16 951	27,7	20 261	33,1	6 454	10,6	17 587	28,7

zynych) za okres 6 lat — mimo corocznego spadku — zamykał się niebagatelną liczbą 120 000 spraw. Tyle też było procesów, a to wskazuje na zasięg gospodarczy problemu. Równie wysoka jest liczba spraw dochodzonych w drodze windykacji dobrowolnej. Liczba roszczeń windykowanych dobrowolnie wzrasta zresztą z roku na rok, gdyż wszystkie drobne sprawy o niedobory załatwiane są z reguły wskutek wzajemnego porozumienia. Tabela 6 wykazuje wysoki jeszcze procent niedoborów niezawinionych stwierdzonych prawomocnymi wyrokami oddalającymi. Ponadto wiadomo, że zaledwie w połowie wygranych procesów o niedobory zasądzono pełne odszkodowanie (tak trzeba rozumieć kolumnę tabeli 6). Postępowanie dowodowe wykazało więc, że znaczna część niedoborów początkowych zawinionych lub nie uzasadnionych to niedobory niezawinione.

Struktura wartościowa niedoborów. Tendencję do zmniejszania się ilości powództw o niedobory zawinione znajduje potwierdzenie w danych statystycznych resortu handlu wewnętrznego oraz spółdzielczych central zaopatrzenia i zbytu, mówiące o wartościowej strukturze niedoborów. Istnieje mianowicie tendencja do zmniejszania się liczby i wartości procesów o mniejsze sumy, do 10 000 zł. Jest to tym bardziej charakterystyczne, że w latach 1959—1964 nastąpił znaczny wzrost obrotu towarowego. Mniejsza liczba procesów wynika z większej dobrowolnej spłacalności, która czyni zbędnym kierowanie tych spraw na drogę procesu cywilnego.

Całą strukturę ilościową i wartościową niedoborów w handlu państwowym i spółdzielczym obrazują tabele nr 9 i 10. Jest to struktura wszystkich niedoborów, tj. w handlu detalicznym, hurtowym i prze-

Tabela 9

Struktura niedoborów zawnionych w latach 1959—1964 w handlu państwowym

Grupa niedoborów w zł.	Ilość przypadków w %						Wartość w %						Przeciętna wartość jednego niedoboru w zł.					
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1959	1960	1961	1962	1963	1964
300	73,8	47,3	48,3	53,7	94,1	93,3	10,7	4,1	4,7	4,9	42,8	41,3	106	103	97	91	430	453
301—3000	23,0	45,9	45,4	40,1	4,9	5,6	30,2	35,7	39,5	38,3	25,5	27,6	956	926	875	948	4 852	5 062
3001—10 000	2,5	5,5	5,3	5,2	0,9	1,1	18,3	22,5	25,0	26,3	17,9	18,7	5 238	4 914	4 756	5 756	19 180	28 528
10001—50 000	0,7	1,2	0,9	0,9	0,1	0,1	40,8	18,9	16,1	16,6	13,8	12,6	41 449	19 626	18 245	19 180	126 255	124 436
ponad 50 000		0,1	0,1	0,1			18,8	14,7	13,9	100,0	100,0	100,0	154 057	130 751	139 198	993	944	1 025
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	729	1 192	1 005			

Tabela 10

Struktura niedoborów zawnionych w ZSS „SPOŁEM” w latach 1959—1964

Grupa niedoborów w zł.	Ilość przypadków w %						Wartość w %						Przeciętna wartość jednego niedoboru w zł.					
	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1959	1960	1961	1962	1963	1964
301—3000	90,6	90,4	90,7	88,8	86,0	84,0	50,9	50,1	54,8	51,6	46,4	42,5	981	965	942	958	1 010	1 036
3001—10 000	7,8	8,1	8,2	9,8	12,3	13,9	21,8	23,2	25,6	29,2	31,9	34,3	4 886	4 892	4 869	4 912	4 856	5 055
10 001—50 000	1,5	1,4	1,0	1,3	1,6	2,0	18,7	16,3	11,4	14,1	17,8	16,2	22 520	20 079	18 251	18 474	18 138	16 639
ponad 50 000	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	8,6	10,4	8,2	5,1	4,9	7,0	101 021	123 941	160 079	113 500	107 066	152 647
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1 746	1 740	1 560	1 650	1 869	2 049

myślę gastronomicznym, i to zarówno tych które będą spłacane dobrowolnie, jak i tych, które są dochodzone w drodze procesu cywilnego.

Zwróćmy uwagę na strukturę interesującego nas najbardziej przedziału niedoborów do 10 000 zł. Z tabeli 9 widać, że niedobory w przedziałach 301 zł do 3000 zł oraz 3001 zł do 10 000 zł wzrosły ilościowo i wartościowo w stosunku do ogółu niedoborów od 1960 r. Równocześnie spadła ilość i wartość niedoborów ponad 10 000 zł; w 1959 r. wartość ich stanowiła 40,8% ogółu niedoborów, natomiast w 1963 r. już tylko 31,7%. Z tego wynikałoby, że poprzednia hipoteza o tendencji do zmniejszania się niedoborów zawinionych w tym przedziale była zbyt optymistyczna. Tak jednak nie jest. Uwzględnić bowiem należy w przedziałach do 10 000 zł równoczesną spłacalność niedoboru, która raptownie wzrosła właśnie po 1960 r. Zmalała także liczba ogólna powództw cywilnych w przedziale do 10 000 zł, podczas, gdy niedobory w przedziałach do 10 000 zł wzrosły ilościowo i wartościowo. Wrost niedoborów w grupach wyższych wynika z trudności ich windykacji. W grupie niedoborów wysokich obserwujemy jednak zjawisko stabilizacji ilościowej.

Wpływ wspólnej odpowiedzialności na wielkość niedoboru. Wpływ wspólnej odpowiedzialności na wielkość niedoborów można stwierdzić na podstawie rozwoju sytuacji w sklepach samoobsługowych. W pierwszym okresie rozwoju tych form stosowano tradycyjne zasady odpowiedzialności majątkowej, tj. nie stosowano systemu wspólnej odpowiedzialności majątkowej ani też nie zwiększono limitów na pokrycie ubytków. Okazuje się (zob. tab. 11), że od 1961 r., kiedy wprowadzono w praktyce handlu spółdzielczego odpowiedzialność wspólną (por. tab. 2), zaznacza się wyraźny spadek procentowy wartości niedoborów w sklepach organizacji spółdzielczych zrzeszonych w ZSP „Społem”.

Wspólną odpowiedzialność zaczęto stosować w sklepach samoobsługowych „Społem.” dopiero w ciągu 1960 r. Spadek wskaźnika już w 1961 r. jest widoczny. Wpływ odpowiedzialności wspólnej na spadek

Tabela 11

Niedobory zawinione w sklepach samoobsługowych ZSS „SPOŁEM”

Lata	Liczba punktów	Wartość w zł	Wskaźnik % do obrotu
1959	683	1 361 000	0,166
1960	1363	4 344 000	0,171
1961	2018	5 390 800	0,115
1962	2212	7 031 000	0,114
1963	2122	6 628 300	0,102

niedoborów zawinionych był zapewne jeszcze większy. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że w latach 1961—1964 trwał dalej proces organizowania sklepów samoobsługowych, prowadzący — wobec braku przeszkolonych pracowników, błędów technicznych itp. — do powstania niedoborów zawinionych, których zapewne można by uniknąć w istniejących od dłuższego czasu sklepach samoobsługowych. Oczywiście, należy przypuszczać, że w pewnym momencie dotychczasowe czynniki wpływające na obniżenie niedoborów zaprzestaną oddziaływać poza określony stopień. Jeśli więc — mimo wzrostu ryzyka handlowego, mimo dłuższego okresu „rozruchu” tej nowej formy handlu — nastąpił w badanym okresie spadek wskaźnika niedoborów zawinionych, to są podstawy do wiązania tego zjawiska z rozwojem instytucji wspólnej odpowiedzialności majątkowej.

WNIOSKI

Odpowiedzialność wspólna nie może być traktowana jako wyłączny czynnik wpływający na kształtowanie się rozmiaru szkód w handlu. Niemniej jednak natura prawna odpowiedzialności wspólnej jest tego rodzaju, że z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, iż wprowadzenie odpowiedzialności wspólnej wywiera wpływ zarówno na organizację zakładu pracy, jak i na postawy pracowników, a w rezultacie na poziom integracji sprzedawcy z nabywcą. Kierunek oddziaływania sprzyja przy tym rozwojowi czynników, które zapobiegają powstawaniu szkód w handlu. Stwierdziliśmy, że instytucja odpowiedzialności wspólnej w latach 1960—1964 wyraźnie się upowszechniła, wypierając inne systemy odpowiedzialności tam, gdzie istnieją warunki do wprowadzenia wspólnej odpowiedzialności; np. w handlu państwowym w 1963 r. objęła ona 77,4% takich sklepów.

W latach 1960—1964 zaznacza się wyraźny przełom w różnych zjawiskach dotyczących sprawy niedoborów, a mianowicie w ich ogólnej wartości, we wskaźniku ich spłacalności oraz w ich strukturze. Jeżeli wziąć pod uwagę, że instytucja wspólnej odpowiedzialności najsilniej rozwinęła się w handlu detalicznym, a zwłaszcza w handlu samoobsługowym (około 90%) i preselekcyjnym (około 80%), to znacznie wzrasta możliwość przypisywania wspomnianych zjawisk w dziedzinie niedoborów wpływowi tej instytucji. Szczególnie następujące okoliczności uzasadniają twierdzenia, że odpowiedzialność wspólna powoduje obniżanie niedoborów zawinionych:

1. wzrost ilościowy szkód do 10 000 zł przy spadku wskaźnika wartościowego przeciętnego niedoboru, jako rezultatu większego podziału odpowiedzialności pracowniczej w jednym punkcie rozliczeniowym,

2. wzrost spłacalności niedoborów w handlu, gdyż łatwiej spłacać dobrowolnie małe kwoty szkód,

3. zmniejszenie się ilości spraw cywilnych o drobniejsze niedobory i w stosunku do obrotu towarowego, wobec zwiększonej spłacalności dobrowolnej oraz spadku ilości tych szkód.

Jak każdy akt normatywny, tak i ustawa z dnia 17 III 1959 r. wywołuje zachowania dodatnie, jak i ujemne. Ustawa, odrzucając koncepcję odpowiedzialności solidarnej, obrała kierunek rozwiązań najbardziej prawidłowy, toteż, jak się zdaje, dodatnie następstwa wspólnej odpowiedzialności zdecydowanie przeważają nad ujemnymi.

Cel ustawodawcy został osiągnięty poprzez wydanie ustawy jeśli nie całkowicie, to w dużej mierze i bez zastosowania bodźców ekonomicznych.